

Erdvė, vieta, pastogė: Levino namų fenomenologija

Jolanta Saldukaiytė

Vilniaus Gedimino technikos universiteto
Filosofijos ir kultūros studijų katedra
E. paštas jolanta.saldukaiyte@vgtu.lt

Santrauka. Straipsnyje, parodant erdvės ir vietos skirtumus, aptariama artimiausios vietos – namų – prasmė Emmanuelio Levino filosofijoje. Transcendencijos siekimo, pabėgimo, išėjimo, o ne prisirišimo prie konkrečios vietos ir sugrįžimo pastanga yra dominuojanti Levino filosofijoje. Šiame straipsnyje parodoma, kad konkreti vieta, įsikūrimas, apsigyvenimas namuose turi ir pozityvią prasmę. Ši pozityvi prasmė ateina ne iš ontologinio, o iš etinio santykio su vieta. Parodoma, kad namai yra pasirinkta, žmogiška vieta, priešingai nei duota ar prigimtinė vieta. Viena vertus, namai yra ne tik saugumo, bet ir subjekto vidujybės steigties, veiklos bei vietos apskritai pasaulyje sąlyga, priešingai nei įmestis į pasaulį. Antra vertus, tai ne vieta, prie kurios prisirišama ir įsišaknijama, bet vieta, į kurią galima pakviesti Kitą.

Pagrindiniai žodžiai: vieta, namai, subjektas, Emmanuelis Levinas, Martinas Heideggeris

Space, Place, Haven: Levinas's Phenomenology of Home

Abstract. By distinguishing between space and place, the article situates and analyses the meaning of the closest place – home – in the philosophy of Emmanuel Levinas. The effort to encounter transcendence, to escape, to leave, to not be attached a particular place, and not to be driven by a nostalgia to return, is dominant in Levinas's philosophy. This article shows that dwelling in a place, as settling in a home, also has a positive meaning for Levinas. This positive meaning comes, however, not from an ontological but from an ethical relationship with a place. The home is shown as chosen place, warm and human, as opposed to a given or natural place. On the one hand, the home is a necessary condition for security, but also the very condition of interiority and activity, of having the place in the world in contrast to thrownness. On the other hand, it is not a place where *I* is embodied and rooted in like a vegetable, but a place where *I* welcome the *other*.

Keywords: place, home, subject, Levinas, Heidegger

Received: 21/05/2020. Accepted: 01/10/2020

Copyright © Jolanta Saldukaiytė, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Fenomenologinė prieiga (Edmundas Husserlis, Martinas Heideggeris, Maurice'as Merleau-Ponty, Emmanuelis Levinas ir kt.) atskirą subjektą aptinka kaip apsigyvenusį pasaulyje, kaip susisaisčiusį su gyvenamuoju pasauliu įvairiais saitais. Konkreti perspektyva, kūniškumas, laikas ir vieta tampa pagrindinėmis charakteristikomis, bandant nusakyti tiek santykį su savimi, tiek su kitais, tiek su pasauliu. Levinas, kuriam šiame straipsnyje skiriama daugiausiai dėmesio, savaip modifikuoja, praplečia ir pakeičia fenomenologinius Heideggerio buvimo pasaulyje aprašymus, naują prasmę suteikdamas tiek laikui, tiek mirtingumui, tiek intersubjektyvumui. Taip pat parodomas gilesnis nei praktinis susisaistymas su pasauliu, atskleidžiamas ne ontologinis išaknytumo, o etinis buvimo konkrečioje vietoje aspektas. Jau nuo pat vieno pirmųjų savo tekstų *Apie pabėgimą* (1935) Levinas laikomas išėjimo, pabėgimo, transcendencijos, kitybės mąstytoju. Šiame straipsnyje siekiama ne tiek parodyti šio pabėgimo iš imanencijos, iš konkrečios vietos prasmę, kiek užklausti, ar jo filosofijoje galima (ir kokia prasme) pozityvi įsikūrimo konkrečioje vietoje prasmė. Ar konkreti vieta yra būtina, ar tik atsitiktinė sąlyga etiniam santykiui? Ar klajoklis, nomadas be vietos gali būti etinio subjekto prototipu? Tai turint omenyje, siekiama atidžiau pažvelgti į apsigyvenimo ir *namų* prasmę Levino filosofijoje.

Erdvė ir vieta

Gyvenamajame pasaulyje *namai* yra kitokio pobūdžio vieta nei tos vietos, kuriose tik trumpam apsistojame ar apsilankome, pro kurias praeiname ar kurios mums lieka apskritai nepasiekiamos. Kalbant apie namus, gyvenamąją vietą, turima omenyje konkreti vieta, kurioje apsigyvename, o ne abstraktus taškas erdvėje. Prieš pereinant prie namų analizės, verta atkreipti dėmesį, kad svarstant erdvės ir vietos santykį galima išskirti dvi dominuojančias prieigas. Vieni tyrėjai laikosi nuomonės, kad vieta ir erdvė yra glaudžiai susijusios ir pirmoji yra antrosios modifikacija. Kitų nuomone, priešingai, erdvė ir vieta yra skirtingos plotmės realybės sritys ir viena iš kitos neišvedamos.

Bernhardas Waldenfelsas, kurį šiuo atveju būtų galima priskirti pirmiesiems, pastebi, kad yra trys istorinės erdvės paradigmos, lemiančios tiek orientavimąsi pasaulyje, tiek (apsi)gyvenimą: pirma, *topos*, antra, erdviškumas kaip *spatium* ir, trečia, gyvenamasis pasaulis *Lebenswelt* (2009: 96). Graikiškajame *topos* visi daiktai tarpusavyje susiję, visa turi savo vietą. Karteziškoji modernioji fizika šį *topos* transformuoja į *spatium*. Abstrahuota erdvė yra modernaus mokslo erdvė, o ne gyvenamoji aplinka. Trečioji, gyvenamojo pasaulio paradigma, atgaivina antikinio pasaulio koncepciją – pasaulis vėl atrandamas kaip apgyventas ir kūniškai orientuotas.

Erdvės ir vietos santykį kiek kitaip analizuoja Edwardas Casey, nesutikdamas, kad vieta yra erdvės modifikacija. Mokslinė pasaulėžiūra laikosi nuostatos, kad „erdvė“ yra neutrali, iš anksto duota terpė, *tabula rasa*, į kurią įrašomi kultūros ir istorijos ypatumai, o numatomas rezultatas yra vieta“ (Casey 1996: 14). Taip fizinė erdvė modifikuojama ir steigama „egzistencinė erdvė“. Tačiau, anot Casey, laikantis tokio požiūrio, įtvirtinamas „modernybės

mitas, kad visata yra sudaryta iš grynios besitęsiančios erdvės ir kad visa, kad yra mažiau nei ši begalinė erdvė, įskaitant vietą, seka iš jos kondensuodamasi ar atsiribodama“ (Casey 2001: 405). Jo nuomone, vieta nėra antrinė erdvės atžvilgiu, nėra iš jos išvedama, nėra ji ir pastarosios modifikacija. Anot Casey, šiai tradicijai atstovauja antikinės Graikijos filosofas Archytas (428–347 BC), Aristotelis, Gastonas Bachlerdas ir Martinas Heideggeris. Pakartodamas Archyto aksiomą, kad „vieta yra visiems daiktas pirmiausia“ (1996: 16), Casey teigia, kad „erdvė ir vieta yra skirtingos realybės *tvarkos*, tarp kurių paprastas ar tiesioginis palyginimas nėra galimas“ (2001: 404). *Į vietą, prie vietos*, anot jo, galima grįžti per fenomenologiją, o konkrečiau – gyvenamąjį kūną (Casey 1996: 21). Fenomenologija leidžia pamatyti, kad bet koks objektas ir bet koks įvykis nutinka tam tikroje konkrečioje vietoje, o ne bet kur. Husserlio pasiūlyta gyvenamojo pasaulio samprata, *Lebenswelt*, kuri tampa tokia svarbi Heideggerio būčiai pasaulyje, gali priminti ir antikinio *topos* prasmės sugrąžinimą. Parodoma, kad pasaulis yra apgyvendintas, jame įsikuriama, veikiama.

Anksčiau minėtas Waldenfelsas irgi pritartų tam, kad fenomenologija atveria kitokio santykio su erdve, o ir su vieta galimybę, tačiau jis nemano, kad vietos kategorija yra kitos plotmės nei erdvė. O Casey vieta yra tokia fundamentali, kad „apskritai egzistuoti kaip (materialiam ar maštančiam) objektui ar (patiriamam ar stebimam) įvykiui reiškia turėti vietą – *būti įvietintam*, nepaisant to, kaip minimaliai, netobulai ar laikinai“ (Casey 1993: 13). Įvietinimas drauge yra ir vietos sukonkretinimas, ir jos apribojimas. Arūnas Sverdiolas knygoje *Steigtis ir sauga*, pasiūlydamas egzistencinės erdvės¹ sampratą, pabrėžia tokios erdvės (vietos – *J. S.*) ribotumą. Ribotumas čia suprantamas ne kaip trūkumas, o kaip lokalumas, konkretumas:

Egzistencinė erdvė [vieta – *J. S.*], priešingai negu teorinė, yra ribota. Jos riba – akiratis: visa, kas mums pasirodo, yra akiratyje. <...> žmogus mato kitus daiktus ir asmenis erdvėje, kurios centras yra jis pats. Žvilgsnis visuomet ribotas, turi akiratį ir visuomet yra perspektyvinis. Egzistenciją erdvės požiūriu apibūdina tai, kad ji yra lokali ir aspektuali. <...> Kaip ir vidujybės laikas, egzistencinė erdvė [vieta – *J. S.*] yra esmiškai susijusi su asmeniu, su aš – ji orientuota, centruota, arba egocentriška: remiasi tam tikru tašku, būtent – aš tašku. Mes visuomet matome erdvinius daiktus iš taško, kuriame esame, iš pozicijos, kurią lemia mūsų kūnas. (Sverdiolas 1996: 291)

Arvydas Šliogeris, plėtodamas filotopijos mąstymą, panašiai teigia, kad „konkretus žmogus visada gyvena tam tikroje vietoje, o jeigu jis nėra tik grynoji dvasia ar abstraktus kūnas su savo matematiniu „čia“, ši vieta visada yra unikali vietovė“ (Šliogeris 2010: 61). Egzistencinė erdvė yra mano patiriama vieta, kurią užimu čia ir dabar. Ją gali patirti tik joje būdamas: tai gyvenamoji patirtis (*Erlebnis*), o ne abstraktus žinojimas, analizė (*Erhahrung*). Teoriniam žvilgsniui erdvė yra homogeniška, neturi kokybės, konkretūs skirtumai nėra svarbūs (čia vieta tik tokio tąsumo dalis arba pozicija erdvėje), o kūniškai padėčiai (kūną traktuojant ne kaip fizinį objektą (*Körper*), bet kaip gyvenamą kūną (*Leib*)) vieta pasaulyje nėra tik taškai tuščioje erdvėje.

¹ Reikia pastebėti, kad kartais erdvės ir vietos sąvokos nėra vartojamos preciziškai. Tokiu atveju svarbu atsižvelgti į kontekstą: ar turima omenyje moderniojo mokslo erdvė, ar gyvenamasis *topos*, *Lebenswel*. Čia daroma perskyra tarp teorinės ir egzistencinės erdvės – pastarąją galima būtų įvardyti „vieta“.

Namų ilgesys ir pabėgimas

Bandant apčiuopti santykio su vieta prasmę išryškėja skirtingos prieigos, kurias leidžia pamatyti Heideggerio ir Levino prieigų sugretinimas. Heideggerio filosofijoje vietos tema yra viena pagrindinių, o kai kurių tyrinėtojų, tokių kaip Edwardas Casey, Jeffas Malpasas, manymu – netgi pati svarbiausia. Šio straipsnio apimtis leidžia tik trumpai į jas nurodyti, išskiriant svarstomai temai aktualius aspektus. Vieta, ar tai būtų mąstymo horizontas, ar horizontas, kuriame *Dasein* save aptinka, jo(-s) parankumo santykis su esiniais, ar ketvirtainis, suprantama kaip duota. Atlikdamas *Dasein* analizę *Būtyje ir laike* Heideggeris pabrėžia *Dasein* erdvinį charakterį – *Dasein* tai būtis pasaulyje, kitaip tariant, įmestis į pasaulį, kur esi įvietintas. *Dasein* – tai būtis kame, jo(-s) *da*, egzistencinės charakteristikos yra esminės. *Dasein* būdingas ekstatinis charakteris, peržengimas, tačiau *Dasein* save aptinka iš anksto duotoje vietoje. Tokioje būtyje-pasaulyje pati vieta nėra sukurta *Dasein* pastanga. *Dasein* erdviškumas, be visa ko, nurodo ne tik į išsidėstymą, bet ir į būseną. Buvimas „namie“, kitaip tariant, jaukume, savo vietoje – tai ir buvojimas būties akivaizdoje. Kadangi *Dasein* dažniausiai buvoja neautentiškai, egzistencialine ontologine prasme būtent buvimas ne namie, buvimas svetimam Heideggerio yra laikomas pirmąkart fenomenu² (Heidegger 1977: 189). Čia kyla įtampa tarp buvimo svetimoje vietoje bei laikymo ją sava ir patyrimo, kad vieta, kurioje esi, yra svetima. Autentiška būseną – tai savo benamystės patyrimas, autentiško santykio su būtimi ilgesys. Būtent todėl, cituodamas Novalį, Heideggeris atkreipia dėmesį į tai, jog benamystė yra filosofiją motyvuojanti jėga (Heidegger 1995: 4–7). Panašiai Heideggeris teigia ir laiške *Apie humanizmą*, pastebėdamas, kad „benamiškumas [Heimatlosigkeit] yra pasaulio lemtis“, „būties užmaršties ženklas“ (Heideggeris [Heidegger] 1989: 242). Benamiškumas čia – nutolimas nuo būties, savo ontologinių šaknų. Autentiškas buvimas pasaulyje – ne tik šio benamiškumo, svetimumo įsisąmoninimas, bet drauge tai ir ilgesys, siekis sugrįžti į vietą, namo ir taip įveikti svetimumą ir benamiškumą. Iš naujo iškelti būties klausimą – tai ir siekti grįžti į būties namus. Taigi Heideggerio filosofija dar kitaip gali būti įvardijama kaip „grįžimo namo“ filosofija ir iliustruojama Odisejo, grįžtančio namo į Itakę, leitmotyvu. Kai kurie tyrinėtojai (Strauss 1980: 33–34) būtent *Bodenständigkeit*, išaknytumą žemėje, laiko centrine Heideggerio mąstymo ašimi. Ontologinė namų būtinybė vien tik gyvenamąja vieta neapsiriboja – tai egzistencialinis išaknytumas pasaulyje, autentiškas buvimas.

Tokią poziciją savotiškai pratęsia ir Heideggerio mąstymui artimas Šliogeris, filotopiją, besąlygišką meilę gimtinei³, laikydamas viena iš pagrindinių filosofinių temų. Būtent „Itakės sindromo laukas“, prisirišimas prie savos vietos yra matomas kaip tikriausias buvimas (Šliogeris 2009: 160). Namai, duotoji vieta suprantama kaip vienetinis įvykis – tą iliustruoja ir, tarkim, Jeanas Améry, teigdamas, kad nėra „naujų namų“. Jam namai – tik „vaikystės ir jaunystės žemė. Tai, kas juos prarado, prarado patį save, net jei išmoko svečioje šalyje nekliuvinėti, lyg būtų girtas, ir be baimės toje žemėje tvarkosi“ (Améry 1980: 48).

² Apie tai plačiau svarstyta kitur (Saldukaitytė 2016).

³ Naglio Kardelio pastebėjimu, „Šliogeriui būdinga ne tik filotopinė nuostata, bet apskritai mąstymas topinėmis – vietos ir erdvės – kategorijomis“ (2016: 265).

Namų ilgesio, nostalgijos tema plati ir apima tiek ontologinio Vienio, tiek konkrečios vietos, gimtinės ilgesį, o Heideggerio filosofijoje santykis su duota vieta įgyja ir politinį aspektą. Liūdnam pagarsėjusiam *Der Spiegel* interviu Heideggeris pabrėžia, kad „[r] emiantis mūsų žmogiškąją patirtimi ir istorija, kiek pats tame orientuojosi, žinau, kad viskas esminga ir didu yra kilę iš to, kad žmogus turėjo namus ir buvo išsisknijęs tradicijoje“ (2019: 606). Prisirišimas prie vietos, prie tradicijos sudaro prielaidas nacionalistinėms pažiūroms ir galiausiai leidžia paties Heideggerio mąstymą matyti kaip totalizuojantį.

Priešingą tokiai vietai, taip pat ir būties ilgesiui laikyseną randame Levino tekstuose. Žvelgiant iš leviniškos perspektyvos, fundamentinė ontologija vengia transcendencijos ir linksta link tironijos bei prievartos. Kritikuodamas Heideggerio filosofiją Levinas sako, jog šiam svarbu tai, kad „viskas yra peizažo dalis; ne meninio, bet vieta, kur žmogus yra išaknytas“ (1998: 117). Tačiau, anot Levino, natūralus prisirišimas prie vietos yra pagoniškas, anonimiškas, neutralus, tai yra stabų kūrimo ir magijos vieta: „Toks prisirišimas prie žemės-motinos nusako visą Vakarų civilizaciją per nuosavybę, išnaudojimą, politinę tironiją ir karą“ (1987: 53). Kitaip tariant, siekyje išsisknyti jau yra implikuota prievartos Kito atžvilgiu galimybė: laikantis nuostatos, kad Aš turiu prigimtinę teisę būti tam tikroje vietoje, tam tikroje žemėje, neišvengiamai iš jos išstumi Kiti. Esė „Heideggeris, Gagarinas ir mes“ Levinas kaltina Heideggerį vietos sakralizavimu, įtvirtinančiu pagonišką religingumą, ontologinę pirmenybę (1990: 233). Levinui tik išsilaisvinus iš duotos vietos, iš situacijos, į kurią esi įmestas, atsiranda galimybė etiniam santykiui, Kito veido sutikimui.

Santykis su vieta Levinui turi ne tik etinį, bet ir politinį aspektą: „išitraukimas į peizažą, prisirišimas prie vietos, be kurios pasaulis taptų nereikšmingas ir vargiai ar egzistuojęs, yra tai, kas padalina žmones į savus ir svetimus“ (Levinas 1990: 232). Namų pasaulio *heimwelt* ir svetimo pasaulio *fremdwelt* perskyrą pasiūlė dar Husserlis, pastebėjęs, kad gyvenamojo pasaulio samprata pernelyg abstrakti. Toks vietinio–svetimo nusakymas per vietą kartu liudija, kad erdvė nėra homogeniška ir kai kuriems tyrinėtojams būtent vieta yra reikšmingiausias bruožas aprašant Kito, svetimo patirtį. Tačiau toks skirtumas, kaip parodyta kitur⁴, būtų paremtas topologija, taigi būtų ne absoliutus, o reliatyvus. Kitas identifikuojamas, o kartu ir redukuojamas į kilmės vietą, kuri suteikia arba ne teisę būti vienoje ar kitoje vietoje, išplečia arba sumažina pilietines teises.

Levino subjektas, priešingai, siekia „pabėgti“, nutraukti šaknis: tiek su būtimi, *il y a*, tiek su Vienio mąstymu, tiek atsipalaiduoti nuo nostalgijos konkrečiai vietai. Taip pakeičiamas pats santykio su vieta pobūdis: tai ne išsisknijimo, sutapimo ar sugrįžimo santykis, o pertrūkis ir išėjimas. *Totalybėje ir begalybėje* išryškintas metafizinis troškimas nėra paremtas išankstine giminyse ar artumu. Ieškoma ne „gimtosios žemės“, o tokios vietos, kuri svetima bet kokiai prigimčiai, kuri nebuvo mūsų protėvių ir prie kurios neprisiršima. Vis dėlto, kaip matysime, Levinas nepasirenka ir nomadiškos, klajokliškos kelionės.

⁴ Vietos klausimas šiame straipsnyje svarstytas keliant klausimą, ar vieta, kilmė yra tai, kas leidžia patirti Kito svetimybę (Saldukaitytė 2019).

Namai kaip antras kūnas: saugumas ir vidujybė

Nepaisant kritiškos laikysenos prisirišimo prie konkrečios vietos atžvilgiu, Levino santykis su vieta nėra tik negatyvus: vieta svarbi tiek Aš tapimui subjektu, tiek ir kaip galimybė sutikti Kitą. Pozityvią (apsi)gyvenimo⁵, apsisistojimo, įsikūrimo, namų prasmę Levinas atskleidžia *Totalybės ir begalybės* antroje dalyje aptardamas subjekto kūniškumo sampratą. Kalbėdamas apie tapimą subjektu Levinas atmeta tiek formalią *aš esu aš* tautologiją, tiek abstrakčią savirefleksiją ar kontempliaciją ir net transcendentalinę sąmonę. Pradėti, teigia jis, reikia nuo konkretaus Aš santykio su pasauliu. Šis santykis, skirtingai nei Heideggerio, atskleidžiamas ne per praktinį santykį, o per mėgavimąsi, *jouissance*. Mėgavimasis yra ne tik anksčiau teorijos, bet ir anksčiau praktikos. Per kūniškumą, Levino žodžiais tariant, „maudantis juslume“, susisiejiama su pasauliu⁶. Kūniškas pažeidžiamumas bei kūniškų materialinių poreikių „aptikimas“ parodo priklausomybę nuo pasaulio labai konkrečiai: reikia maisto, reikia namų, reikia saugumo. Būtent saugumo aspektas dažniausiai yra išryškintas įvairių autorių, svarstančių vietos ir namų prasmę. Tarkim, fenomenologinę prieigą taikydamas kultūrinės geografijos plėtojimui ir brėždamas perskyrą tarp vietos ir erdvės Yi Fu Tuanas pastarąją susieja su laisve ir judėjimu, o vietą – su pauze, saugumu ir konkrečiai – su namais (Tuan 2001: 3–6). Anksčiau minėtam Améry namai irgi visų pirma yra saugumas: „Aš sakau, kad namai yra saugumas. Namuose mes visiškai pasikliaujame atpažinimo ir pripažinimo dialektika, pasitikėjimu ir užtikrintumu: kadangi pažįstame savo aplinką, ją atpažįstame ir ji įgalina mus kalbėti ir veikti – mes turime pateisinamą pasitikėjimą savo sugebėjimais ir išvalgomis“ (1980: 47). 2020 m. pavasarį visus sukauščiusi pandemija buvo paženklinta šūkiu „lik namie“, „lieku namie“, kuris tiesiogiai ir labai konkrečiai iliustruoja namų kaip vienintelės saugios vietos reikšmę, o drauge primena ir apnuogina žmogaus kūno pažeidžiamumą.

Perspektyva, iš kurios apie santykį su vieta kalba Heideggeris, visada yra suaugusio, neperšalusio, viruso nebijančio – sveiko – *Dasein* perspektyva. Jis pajėgus buvoti šventyklos – būties atverties akivaizdoje, ją stebėti estetišku žvilgsniu. Svarstant apie, pavyzdžiui, Juodojoje girioje esantį namuką Heideggeriui svarbiau pabrėžti žemės, dangaus, dievų ir mirtingųjų jėgų sutelktumą, kuris įprasmina pastato daikto paprastumo vienovę (1993: 362). Heideggeriui apsisistojimas, apsigyvenimas – esminė mirtingųjų būties charakteristika – nurodo į ontologinį tokio buvimo pobūdį. Aptikus, jog kūnas yra pažeidžiamas, toks kontempliavimas, „leidimas būti“ kelia abejonių. Čia galima prisiminti ir Benediktą Spinozą, sakantį, jog „jei dauguma žmonių gimtų suaugusiais ir tik vienas kitas gimtų kūdikiu, tada kiekvienas gailėtųsi kūdikio, nes tada kūdikystė nebūtų laikoma natūraliu ir būtinu reiškiniu, bet būtų laikoma gamtos klaida arba apsirikimu“⁷ (2001: 308). Tačiau silpnumas, pažeidžiamumas yra ne atsitiktinė, o neišvengiama žmogaus būklė. Levinas, kalbėdamas apie namus ir apsigyvenimą, atveria šį ekstremalų žmogišką kūnišką pažeid-

⁵ Levino vartojamas terminas „La demeure“ Alphonso Lingio verčiamas kaip „The Dwelling“. Pastarasis terminas, manytume, yra net talpesnis, apima tiek daiktavardį (būstas), tiek apsisistojimą, apsigyvenimą.

⁶ Plačiau apie tai svarstyta kitur (Saldukaitytė 2015).

⁷ Detalesnę analizę apie Spinozos ir Levino etikos skirtumus žr. (Cohen 2016).

džiamumą ir nesaugumą. Šia prasme kiekvienas yra vaikas. Žmogaus, kaip talžomo likimo, „mažančios nendrės“, esinio tarp dviejų niekių, laikinumas ir trapumas filosofijoje įvairiai apmąstytas, tačiau Levinas, apnuogindamas žmogaus kūno silpnumą ir pažeidžiamumą, nuima metafizinio patoso skraistę.

Mėgavimasis yra pirmoji subjekto nepriklausomybė nuo anonimiškumo, ir jis visada yra spontaniškas ir betarpiškas. O apsigyvenimas jau yra mėgavimosi pertrūkis ir užlaikymas. Mėgavimas visados yra nukreiptas į dabartį, o saugumo poreikis – jau ateitis. Pasirūpinti rytdiena šiandien reikalauja darbo ir pastangos. Betarpiško mėgavimosi atidėjimas leidžia ne tik užlaikyti gamtos gaivalus, bet ir kontempliuoti, peraiškinti ir perkeisti pasaulio prasmę. Taip pasaulis pertvarkomas ir sukuriama vieta, kuri daugiau nėra svetima, nepažįstama erdvė. Vadinas, nesi tik įmestas į pasaulį, vieta pasaulyje yra ne (tik) gauta, bet kaskart steigiama, atsikovojojama iš pasaulio gaivalų, o steigtis, kaip atkreipia dėmesį ir Sverdiolas, yra „grynai žmogiškas, kultūrinis dalykas“ ir „ji įveda į pasaulį naujybę“ (1996: 70). Ir čia šia naujybe tampa namai. Dėl šios pastangos Casey mano, kad „vieta yra veikiau *įvykis* nei į žinomas kategorijas asimiliuojamas *daiktas*“ (Casey 1996: 26). Atlikdamas fenomenologinę namų analizę Anthony Steinbockas taikliai pažymi, kad „namai negali būti ‚duoti‘ iš jokios išorinės perspektyvos. Veikiau jie kuriami palaipsniui ir intersubjektyviai bei patiriami kaip tokie iš *dalyvaujančių perspektyvos*, kaip priklausančių namams“ (Steinbock 1995: 233).

Apsigyvendamas, susirasdamas savo kampa, žmogus užlaiko, nutraukia natūralią, anonimišką ir neutralią gamtišką egzistenciją. Apsistoti namuose – tai rasti pastogę, pasislėpti nuo nesaugumo ir gamtos nestabilumo, nuo pagonišku, mistinių gamtos dievų ir nematomų virusų. Taigi namai, apsigyvenimas, kaip ir mėgavimasis, yra atsiskyrimo, pabėgimo nuo *il y a* egzistencijos judesys, liudijantis nesutapimą su gamtiniu pasauliu, civilizacijos sukūrimą. Tai, kad subjektas gali gyventi, perkeisti jam duotą aplinką, lemia ir esamos ekonominės ir technologinės sąlygos. Heideggerio kritika technologijai, kaip įgalinančiai ir didinančiai būties užmaršči, gan gerai žinoma ir plačiai aptarta antrinėje literatūroje. Levinas, priešingai, išvelgia technologijos pozityvią galią, kaip įgalinančią įveikti natūralią prigimtinę būklę ir, vadinas, išsivaduoti iš duotos vietos, *įmesties*, iš miško įžengti į Agorą⁸.

Levinui namai nėra architektūrinė pastato stilistika, namai nėra tik įrankis ar tik objektas, jie – neutralios viešosios erdvės pertrūkis. Stipriausias, intensyviausias santykis su vieta yra ne gan abstrakti būtis pasaulyje, o vieta, kurioje apsistojama, kurioje įsikuriama, apsigyvenama, kitaip tariant, susikuriant namus⁹. Levinas, galima sakyti, sukeičia pasaulį ir namus vietomis: ne pirmiau esu įmestas į pasaulį ir jame po to randu vietą, bet galiu turėti vietą pasaulyje tik todėl, kad jau turiu namus. Tik turėdamas namus žmogus gali rasti ir savo vietą pasaulyje. Tai ne šiaip vieta – tai Levinui mano būties adresas.

Nepaisant to, kad saugumas ir prieglobstis yra viena esminių būsto funkcijų, vien dėl to, kad suteikia prieglobstį, pastatas namais netampa. Heideggeris, savo garsiajame

⁸ Plg. „Sokratas pirmenybę ne kaimui ir medžiams, o miestui, kur jis susitinka su žmonėmis“ (Levinas 1990: 233).

⁹ Panašiai mano ir Bachelard'as, teigdamas, kad be namų „žmogus yra išsklaidyta būtybė. <...> [Namai] yra žmogaus pirmasis pasaulis. Iki to jis yra „įmestas į pasaulį“ (1994: 7).

pavyzdyje kalbėdamas apie plaktuko parankumą, parodo, kad tai veda link tikslo apsisaugoti nuo blogo oro, suteikti *Dasein* pastogę. Kitaip tariant, dėl „*Dasein* būties galimybės“ (Heidegger 1977: 84). Tačiau Heideggeris tarytum nepastebi būsto specifiškumo – tai dar nėra namai. Būstas, nors ir yra vienas iš pasaulio objektų, tačiau, anot Levino, nuo jų esmingai skiriasi, nes turi galimybę tapti namais. Jais tampa ne dėl materialinių sąlygų ar daiktų sukaupimo. Nėra taip, sako Levinas, kad namuose tarytum magijos ar chemijos paveiktas įsisteigtų subjektyvumas. Veikiau yra priešingai – tai mano subjektyvumas steigia namus. Būti subjektu reiškia būti konkrečiai, atsiskyrus nuo anonimiškumo; pastatas tampa namais, nes subjektas gali juose prisiglausti empiriškai (Levinas 2007: 153–154). Šis svetingumas yra pačių namų savybė.

Kadangi pasaulis, kuris nuo pat pradžių yra kažkas kita, yra pakeičiamas, kai jame randi namus, namuose pasaulio svetimumas įveikiamas. Ant vidujybės, kurią įgalina būstas, apsigyvenimas, slenksčio įsisteigia ir subjektas, ko nepastebi, Levino manymu, Heideggeris, pasaulį aiškinantis kaip horizontą, kuriame daiktai atsiveria kaip įrankiai (Levinas 2007: 163). Namai gyvenamojo pasaulio erdviškume turi ypatingą aspektą ir būtent buvimas namuose pirmiausia nurodo į žmogaus būklę gyvenamajame pasaulyje, o buvimo namuose patirtis suprantama kaip fundamentali žmogiška patirtis. Kai kurie tyrinėtojai, sekdami Merleau-Ponty kūniškumo analize, namus įvardija kaip „antrąjį kūną“, tvirtindami, kad „mes esame esiniai, kuriems namų patirtis yra esminis ir įgimtas pamatas“ (Jacobson 2009: 357). Pasaulio atšiaurumas per namus ir apsigyvenimą tampa buvimo savimi, *chez soi*, saviidentifikacijos (ir nepriklausomybės) galimybe. Peržengdami namų slenksčių ne tik pereiname iš vienos vietos į kitą, bet įžengiame į vidujybės – privatumo, asmeniškumo, intymumo ir paslapties – vietą. Namuose ne tik atsiriboji, bet ir susitelki, sugrįžti „į save“: tai ir prisiminimai, ir refleksija, ir pasaulio apmąstymas. Gamta tampa pasauliu tik tada, kai dirbame ar reprezentuojame – o namai yra išankstinė sąlyga šioms veikloms. Namai svarbūs ne kaip nuosavybė, ne kaip daiktų saugykla, o, kur kas svarbiau, kaip sąlyga kitoms veikloms. Jie įgalina darbą ir turėjimą, taip pat reprezentaciją bei objektyvaciją. Įsikūrimas namuose, namų kūrimas pats savaime Levino nematomas kaip tikslas: „Namų privilegijuotas vaidmuo reiškia ne žmogaus veiklos tikslą, bet šios veiklos sąlygą ir šia prasme jos pradžia“ (2007: 152).

Kadangi tik turėdamas namus subjektas gali išeiti į pasaulį, namų neturėjimas, benamystė čia pamatoma ne kaip būties užmarštis, o kaip pats žmogiškumo naikinimas. Klajoklis, benamis ne tik paliktas gamtos atšiaurumui, bet neturi galimybės nei „sugrįžti į save“, nei užmegzti santykio su pasauliu.

Vietos svetingumas

Dar kitas aspektas pastebimas, atkreipiant dėmesį į tai, kad namai įgalina ne tik galimybę atsiriboti, bet ir išlaikyti ryšį. Santykis su pasauliu užmezgamas ne iš neutralios erdvės taško, o iš konkrečios vietos. Haidegeriška įmestis į pasaulį Levinui yra pernelyg miglota, nėra aišku, iš kur *Dasein* ateina? Levinui subjektas į pasaulį išeina būtent iš namų, kur turi galimybę susikurti vidujybę ir jaukumą. Taigi apsistojimas namuose steigia mano

santykį su išoriniu pasauliu: objektyvus, išorinis pasaulis nusakomas *per santykį su apsigyvenimu*, įsikūrimu, o ne atvirksčiai (Levinas 2007: 153). Namai – susikaupimo vieta, ir būtent todėl gali išeiti į pasaulį, link kitų (*sortir du soi*). Pasirinkdamas namus subjektas neišsiskiria, nėra izoliuotas nuo pasaulio ir paliktas „daržoviškam bendravimui su elementais“ (Levinas 2007: 156).

Atlikdamas namų analizę, Levinas parodo, kad svarbiausia namų savybė vis dėlto yra ne ši galimybė atsiriboti, ne intymumo ir susitelkimo vieta, o svetingumas. Tačiau ne mes padarome namus svetingus. Svetingumas, žvelgiant iš Levino perspektyvos, namuose yra implikuotas iš anksto, iki manęs – tai pirmiausia patiriu aš, įsikurdamas namuose. Namų pamatinė savybė yra ta, kad jie yra svetingi savo šeiminkui. Pats namų svetingumas atveria galimybę apsigyventi. Kitaip tariant, visados ateinu į pasaulį, kurį man jau paliko Kitas. Šia prasme pasaulis *apriori* yra intersubjektyvus ir svetingas. Aš pasirinku namus, įsikuriu, tačiau *namai* mane priima, atsiveria. Namams svetingumas yra esmė, namai tik tada yra namai, kai juose apsigyvenama. Tuo namai skiriasi nuo kitų nuosavybės formų, kurias galime rinkti, laikyti, keisti. Apsigyvenimas nėra ekonominis santykis.

Heideggerio vėlesnėje filosofijoje (apsi)gyventi – tai būdas, kuriuo mirtingieji yra žemėje (1993: 350). Vieta pamatoma kaip tai, kas suburia, sutelkia tai, kas tai vietai priklauso. Mirtingieji yra (apsi)gyvendami ir tausodami ketvirtainį: žemei, dangui, dievams, sau leisdami būti tuo, kuo yra. O Levinui svarbiau ne ši sutelktis ir buvimas būties atvertyje, o pačių namų atvirumas. Vieta, namai yra ne tik mano savanaudiškai apgyvendinta vieta, vieta leisti būti, bet vieta, kur aš galiu priimti Kitą. Vadinasi, tikroji vietos prasmė atsiskleidžia ne tada, kai aš joje įsikuriu ir apsigyvenu, bet tada, kai ji tampa vieta, kurioje galiu Kitą, svečią sutikti konkrečiai: „[g]alimybė atverti namus kitam yra esminga namams kaip durys ir langai“ (Levinas 2007: 173). Ir būtent namų atvirumas, svetingumas Levinui yra tikrasis, geriausias santykis su vieta. Tai yra esminė vietos „vertybė“. Kitaip tariant, namai, apsigyvenimas turi ne (tik) ontologinę, bet etinę dimensiją. Teigdamas, kad „joks veidas negali būti sutiktas tuščiomis rankomis ir uždaromis namų durimis“ (2007: 172), Levinas parodo etinę ir politinę namų vietos prasmę. Jei tiesiogine ir perkeltine prasmėmis namai lieka uždari, jie praranda savo esminę savybę, lieki su savimi, ir tai yra jau pirmas žingsnis link vienatvės ir prievartos, siekiant apsaugoti save ar savo turtą (užgrobiant, valdant, asimiliuojant).

Sava ir svetima, pasaulio padalijimas į namų ir svetimą pasaulį yra paremtas svetingumu ir jį įgalina, taip pat pateikia apsigyvenimo su kitais etikos taisyklės. Riba aptinkama, kai kitas, svetimas, manoma, čia būti neturi teisės. Tačiau būtent tai Levinui ir yra žmogiškumo liudijimas, buvimas dėl kito: „suteikti prieglobstį kitam savo žemėje ar namuose, toleruoti bežemių ir benamių buvimą „protėvių žemėje“ taip pavydžiai, taip mylimam – ar tai yra žmogiškumo kriterijus? Neabejotinai taip“ (1994: 98). Tai Levinas įvardija tiesiog „gerumu“, kuris „nenurodo į prarastą tėvynę ar į gausą; tai ne namų ilgesys, ne nostalgija“ (1987: 57).

Totalybėje ir begalybėje Levinui svarbiau parodyti namų reikšmę per subjekto įsisteigimą ir svetingumą, o *Kitaip nei būtis arba anapus esmės* suabejojama pačia privilegija turėti savo vietą. Užimti, įsitvirtinti tam tikroje vietoje Levinui nėra neutralu. Kaip jau minėta anksčiau, pats buvimas tam tikroje vietoje implikuoja Kito išnaudojimą, politinę tironiją

ir karą. Neatsitiktinai jis šios knygos pradžioje cituoja Paskalį: „tai mano vieta po saule. Būtent taip prasidėjo viso pasaulio užgrobimas“ (Levinas 2008: viii). Būti – tai užimti vietą, kuri priklauso ir kitam. „Mano būtis pasaulyje arba mano vieta po saule, mano buvimas namuose, ar tai nėra kito erdvės, vietos, kuri priklauso (ir) kitam, užgrobimas, kitam, kuris pavargęs, išalkęs, marinamas badu, išstremtas į trečią pasaulį; ar pats mano buvimas savo vietoje jau nėra išstumiantis, išstremiantis, žudantis veiksmas“ (Levinas 1989: 82). Vadinasi, įsitvirtinimas, apsigyvenimas yra ne ontologinė privilegija, „teisė būti“, o etinė laikysena. Kitaip tariant, klausimas yra ne kodėl aš esu, koks mano buvimo pagrindas, netgi ne ar mano gyvenimas yra teisingas, o ar yra teisinga būti? „Ar mano vieta būtyje, mano *dasein da*, nėra jau užgrobimas, prievarta kito atžvilgiu?“ (Levinas 2001: 225).

Užimti poziciją būtyje, įsitraukti į pasaulį yra būtina, tačiau nepakankama. Kitaip tariant, Kitas užklausia mano teisę būti mano pasirinktoje vietoje. Šis nesaugumas yra kas kita nei Heideggerio ontologinis benamiškumas ir būties balso ilgesys. Atsakyti į teisę būti būtina ne nurodant į kokį nors abstraktų ir anoniminių įstatymą, bet tai yra baimė dėl kito: „ar būdamas aš nežudau?“ Vadinasi, mano vieta, mano poreikiai, mano pats egzistavimas visados yra užklaustas: išlieka kultūros ir istorijos betarpiško amoralumo galimybė, o drauge ir begalinė atsakomybė.

Išvados

Levino siūloma vietos, prie kurios neprisiriši, samprata užklausia mūsų natūralų prigimtinių polinkį prisirišti prie vietos ir tą vietą ginti. Meilė tėvų namams, gimtinei, šaliai implikuota ne tik romantiškuose ir ilgesinguose pasakojimuose apie gimtus namus, bet tapę pagrindu ir tautinių valstybių formavimuisi. Tai, kad tikrasis santykis su vieta, anot Levino, atsiskleidžia tik tada, kai ta vieta daliniesi su Kitu, su svetimu, paliečia pačią mūsų tapatybės šerdį, polinkį į egoizmą ir siekį turėti nuosavybę. Būtent todėl leidimas „bežemiams ir benamiams“ būti savo „protėvių žemėje“ Levino matomas kaip žmogiškumo kriterijus (1994: 98). Kitas sutinkamas ne neutralioje erdvėje, ne svetimoje žemėje, o „namuose“. Susikurti namus, vadinasi, ne tik įgyti savo vietą pasaulyje, bet ir užmegzti santykį tiek su pasauliu, tiek su Kitu.

Literatūra

- Améry, J., 1980. How Much Home Does a Person Need? In: *Radical Humanism: Selected Essays*, eds. S. Rosenfeld, S. P. Rosenfeld. Bloomington: Indiana University Press.
- Bachelard, G., 1994. *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press.
- Casey, E. S., 1993. *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place-World*. Bloomington: Indiana University Press.
- Casey, E. S., 1996. How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena. In: *Senses of Place*, eds. S. Feld, K. H. Basso. Santa Fe, N.M.: School of American Research Press.
- Casey, E. S., 2001. Body, Self, and Landscape: a Geophilosophical Inquiry into the Place-World. In: *Textures of Place: Exploring Humanist Geographies*, eds. P. C. Adams, S. Hoelscher, K. E. Till. NED - New edition ed.: University of Minnesota Press.
- Cohen, R. A., 2016. Spinoza's Spleen: "Babies, Fools, and Madmen". In: *Out of Control: Confrontations between Spinoza and Levinas*. Ithaca: State University of New York Press.

- Heidegeris [Heidegger], M., 1989. Apie humanizmą. In: *Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio etikos*, sud. B. Kuzmickas, T. Sodeika, A. Sverdiolas. Vilnius: Mintis.
- Heidegger, M., 1977. *Sein und Zeit*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M., 1993. Building Dwelling Thinking. In: *Basic Writings: from Being and Time (1927) to The Task of Thinking (1964)*. San Francisco, Calif.: HarperSanFrancisco.
- Heidegger, M., 1995. *The Fundamental Concepts of Metaphysics: World, Finitude, Solitude*. Bloomington: Indiana University Press.
- Heidegger, M., 2019. Vien tik dievas dar gali mus išgelbėti. In: *Iššūkis metafizikai: lietuviškos Heideggerio filosofijos interpretacijos*, sud. A. Andrijauskas. Vilnius: LKTI.
- Jacobson, K., 2009. A Developed Nature: a Phenomenological Account of the Experience of Home. *Continental Philosophy Review* 42: 355–373. <https://doi.org/10.1007/s11007-009-9113-1>
- Kardelis, N., 2016. Komparatyvistikos aktualumas šiuolaikinei filosofijai ir dabarties pasauliui: filotopinis žvilgsnis iš Havajų. In: *Kultūrologija*, sud. A. Andrijauskas. Vilnius: LKTI.
- Levinas, E., 1987. *Collected Philosophical Papers*, vert. A. Lingis. Dordrecht, Netherlands, Boston: M. Nijhoff.
- Levinas, E., 1989. *The Levinas Reader*. Oxford-Cambridge: Blackwell.
- Levinas, E., 1990. *Difficult Freedom: Essays on Judaism*, vert. S. Hand. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Levinas, E., 1994. *In the Time of the Nations*, vert. M. B. Smith. Bloomington: Indiana University Press.
- Levinas, E., 1998. *Entre Nous: On Thinking-of-the-Other*, vert. Smith, M. B. New York: Columbia University Press.
- Levinas, E., 2001. *Is it Righteous to Be?: Interviews with Emmanuel Levinas*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Levinas, E., 2003 (1935). *On Escape*, vert. B. Bergo. Stanford: Stanford University Press.
- Levinas, E., 2007. *Totality and Infinity: an Essay on Exteriority*, vert. A. Lingis. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Levinas, E., 2008. *Otherwise than Being or Beyond Essence*, vert. A. Lingis. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Saldukaitytė, J., 2015. Materialinių poreikių imperatyvumas Emmanuelio Levino etikoje *Athena: filosofijos studijos* 10: 112–125.
- Saldukaitytė, J., 2016. Dasein svetimybė ir slėpiningumas. *Žmogus ir žodis: mokslo darbai. Filosofija* 18: 29–44. <https://doi.org/10.15823/zz.2016.22>
- Saldukaitytė, J., 2019. The Place and Face of the Stranger in Levinas. *Religions*: 1–12.
- Spinoza, B., 2001. *Etika*, vert. R. Plečkaitis. Vilnius: Pradai.
- Steinbock, A. J., 1995. *Home and Beyond: Generative Phenomenology after Husserl*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press.
- Strauss, L., 1980. *Studies in Platonic Political Philosophy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sverdiolas, A., 1996. *Steigtis ir sauga: kultūros filosofijos etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.
- Šliogeris, A., 2009. *Melancholijos archipelagai. Žodžiai ir vaizdai*. Vilnius: Apostrofa.
- Šliogeris, A., 2010. *Bulvės metafizika*. Vilnius: Apostrofa.
- Tuan, Y.-F., 2001. *Space and Place: the Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Waldenfels, B., 2009. Phenomenology of Space: Being Here and Elsewhere. In: *A Right to Inclusion and Exclusion?: Normative Fault Lines of the EU's Area of Freedom, Security and Justice*, ed. H. Lindahl. Oxford; Portland: Hart Pub.